

959

И. П. 4197

2 библиотека „Удружења универзитетски образованих жена“ 2

ЉУБИЦА МАРКОВИЋ

ПОЧЕЦИ ФЕМИНИЗМА У СРБИЈИ И ВОЈВОДИНИ

(ПРЕШТАМПАНО ИЗ „ЖЕНСКОГ ПОКРЕТА“, 1933, БР. 7-8, 9-10)

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „НАРОДНА МИСАО“ ЛОБРАЧИНА УЛ. БР 55.

1 9 3 4

*2. ратј. Јаска Милади
од Београда
3867
8*

2 Библиотека „Удружења универзитетски образованих жена“ 2

ЉУБИЦА МАРКОВИЋ

ПОЧЕЦИ ФЕМИНИЗМА У СРБИЈИ И ВОЈВОДИНИ

(ПРЕШТАМПАНО ИЗ „ЖЕНСКОГ ПОКРЕТА“, 1933, БР. 7-8, 9-10)

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „НАРОДНА МИСАО“ ДОБРАЧИНА УЛ. БР 55.
1 9 3 4

1959

4410

Почеци феминизма у Србији и Војводини*)

Женско питање седамдесетих година код нас.

Феминизам се код нас јавља почетком седамдесетих година, као одјек општег покрета за ослобођење жене, који је крајем шесетих година идејно победио у Европи, а у Америци био делимично и примењиван. Он је допро у доба кад у нас започиње рад на преображају друштва, а креће га, као нераздвојан део новог социјалног програма, сам Светозар Марковић. Са осталим реформистичким идејама новог социјалног покрета, он је и идеје о женској еманципацији прихватио од Руса, од свога учитеља Чернишевског, и покушао је да их пренесе и рашири код нас.

Руски реформатори, са главним вођом Чернишевским, сматрали су ослобођење жене као врло важно социјално питање, и тражили су у име слободе личности иста права за жену као и за мушкарца. Цео тај покрет у Русији шесетих година имао је много феминистичких

---

*) Предавање одржано на годишњој скупштини Удружења унверзитетски образованих жена, 1933 год.

тенденција, које су, проповедане кроз науку и књижевност, допринеле ослобођењу руске жене, изједначњем њеног образовања са мушким и ступањем њеним у јавни живот. Чувени роман Чернишевског *Шћа да се ради?* бранио је тезу феминизма поред осталих идеја новог доба. Његове паролe: «Брачне среће нема без брачне независности» и «Ако се неки у извесном циљу занима неким радом, па ма какав био тај рад и ма у каквом оделу ишао тај човек, у женском или мушком, он је просто човек, који ради извeстан рад и ништа више» — значиле су читав преокрет у схватањима женског питања. Ово дело, које је до скоро било најчитаније у Русији, било је од великог утицаја на формирање духова у феминистичком правцу. Руски приповедачи и романсиери, Писемски, Тургенев и Гончаров, баве се са симпатијом новом женом, која се у то доба све јаче изражава, а Писарев у критици њихових дела заступа идеју Чернишевског у погледу женског питања.¹⁾ Све те нове, револуционарне тежње и правце имали су среће да виде на извору и да претрпе њихов утицај два наша човека, који ће бити иницијатори и поборници тога покрета код нас, Љубен Каравелов и Светозар Марковић. Већ 1870 године јављају се оба у *Младој Србадији*, отвореној новој социјалној идеологији, са истим погледима на женско питање и са тежњом да га покрену и код нас. Каравелов је ту штампао своју при-

¹⁾ Женскіе типы въ романахъ и повѣстахъ Писемскаго, Тургенева и Гончарова, Сочиненія Д. И. Писарева, томъ 1, С. Петербургъ, 1897.

поветку *Наказао је Бог*, која је очигледно израз руске тенденциозне књижевности. ¹⁾ Она је сва под утицајем поменутих руских писаца, највише Чернишевског. Приповетка је иначе психолошки слаба, али је значајна по томе што је то први случај, да се кроз лепу књижевност пропагирају нове мисли. Светозар Марковић ушао је у овај часопис чланком: *Je ли жена сјособна да буде равнојравна са човеком?* ²⁾ То је у ствари допис из Цириха писан поводом промоције једне жене за доктора медицине на Циришком универзитету, првом отвореном женама. Професор тога факултета одржао је том приликом врло феминистички говор који је Светозар Марковић донео цео, пропрагивши га својим личним разматрањима о женском питању. Заблуду да жена човеку није равна по својим умним способностима разбио је овај случај — каже он — а после њега доћи ће и други. Женски покрет нагло напредује и жена је већ освојила универзитет. И код нас је било покретано женско питање у Омладини, али је због њене опште пасивности занемарено. Поново су га покренуле жене које су и позване да раде на томе «да задобију своја човечанска права.»

Али питање женског ослобођења није само питање жена, него опште друштвено питање од чијег решења зависи економски и морални преображај друштва. Једнаког образовања, жена ће тражити да се изједначи са

1) Млада Србадија, 1870, стр. 28, 84.

2) Млада Србадија, стр. 41, 88.

мушкарцем и у грађанским и у политичким правима. Ово своје гледиште Марковић поткрепљује ауторитетом Џона Стурта Мила, чије мисли о женском питању у ствари овде и заступа. Ипак, те за нас нове идеје, казане отворено и смело, са таквим убеђењем и таквом снагом, имале су готово јачину једног прогласа. Први пут се у српској јавности чуле савремене мисли о женском питању и његовој важности у друштвеном животу, и њих је изрекао човек који је био осведочен у победу феминизма. Највећи идеолог феминизма за Марковића је Џон Стурт Мил својим делом *The subjection of women*. И руски еманципатори полазили су од Милових поставака изнетих у овом делу и на њима су заснивали своју тезу о феминизму. Милове идеје о еманципацији жена завладале су, тако рећи, руском омладином тога доба, и Светозар Марковић, руски студент, формирао се тада као одушевљени присталица женског покрета. Као ученик циришког универзитета, усред слободоумне Швајцарске, он је своја феминистичка уверења само учврстио, јер је из другарских односа са руским студенткињама, којих је тада било доста, јасно увидео колико жена, и то баш словенска жена може да буде поуздан и озбиљан друг човеку у вишим човечанским тежњама. Чим је у земљи отпочео да ради на кретању социјалних рефорама, он је одмах настојао да наш свет што пре упозна са идејама феминизма и мислио је да ће се то најбоље учинити ако се преведе на српски само дело Џона Стурта Мила. И превођење почиње исте године, прво делимично, затим

у целини. *Млада Србадија* донела је један одломак из Милове књиге *The subjection of women, Жене, науке и вештине*¹⁾, који је превео са енглеског неки В. Женско питање улази живље у јавност и интерес је за њега све јачи. Ускоро је изишао и превод целог Миловог дела *Пошчињеност̄ женскиња* (1871 г.), пошто је у више махова преко дневних листова излазио позив на претплату и том приликом наглашавана његова вредност. Међу именима претплатника општампаних уз књигу налази се велики број жена. Дело су превела «три београдска ђака» Илија Душманић, Раша Милошевић и Стојан (?) Протић, али њихових имена нема на књизи. Предговор је написао Светозар Марковић, а самом делу додат је још и политички говор Брајта, једномишљеника Миловог у женском питању, и њихова имена су на насловном листу поред имена писца. Превођењем овога дела, које је пуно племенитих побуда и слободоумних тежња, а уз то врло образложена и речита одбрана феминизма, мислио је Светозар Марковић да ће се женско питање код нас ставити «на дневни ред». По њему, Милово дело садржавало је «необориве доказе» за женско ослобођење, и он је у том погледу потпуно усвајао Милове закључке. Биће од интереса зато да у изводу изнесемо најглавније мисли овога дела. — Жена је у потчињеном положају према мушкарцу, али тај однос није природан. Човек је жену потчинио по праву јачега, и то стање прешло је у обичај,

¹⁾ Млада Србадија, 1870, стр. 428-33.

а обичај у закон. Услед вековне потчињености карактер женски изменио се тако да се не могу тачно одредити њене природне способности. Зато жени треба дати услове да своје способности покаже и усаврши. Треба јој допустити слободу рада, у чему ће човечанство двоструко добити у снази. Положај жене у породици «гори је од положаја роба», јер она нема права чак ни на своју сопственост. Друштво треба да је основано на равноправности чланова. Жена, као члан друштва, мора имати права на слободу личности и опредељење у погледу занимања, иако је у браку. Приговор противника да жене не могу да врше послове које људи раде неоснован је, јер је примерима доказано да жене могу «радити без изузетка све оно што раде и мушкарци, и да то могу радити са највећим успехом и чашћу.» Треба им само допустити утакмицу са људима. Жени треба дати право гласа, јер је она у прошлости показала да има дара за управљање највишим државним пословима. Практичан смисао жене иде у прилог човечанству, јер допуњује спекулативан дух човека. Нервнија природа жене, ако се само правилно упутити и васпита, може да дâ сјајне резултате, јер и код човека, и код читавих раса има тих одлика, па су оне искоришћене на част човечанства. Што жене нису дале велика имена у науци и уметности то је само због тога што се оне нису важбале довољно у том правцу. Због својих обавеза према породици и друштву оне имају мало времена да посвете вежбању неопходном за усавршавање способности и дара. Једна чувена жена рекла

је (тачно и духовито) да «све што год жена уради, уради кад стигне». Жена, затим, нема ни амбиције која би је потстицала на рад. У њој је, дугом потчињеношћу, уништена лична амбиција, јер друштво јој је придавало угледа само преко мушких чланова. У моралном погледу жена је виша од мушкарца. Саме жене ипак неће бити у могућности да извојују себи права, док и већина људи не буду за то. Изједначењем жене и човека у друштвеном, правном и политичком погледу извешће се и морални преображај човечанства, јер ће тада «не рођење, већ једино заслуге да даду законито право на власт.» Жена заслужује слободу личности у име моралне и социјалне правде.

Овај систем мисли, изнет у логичној и психолошки продубљеној расправи од тако чувеног мислиоца као што је био Џон Стурт Мил, налазио је на одобравање код свих слободоумних елемената. Дело је било као неки манифест феминизма, и њега је усвојила са идеализмом револуционарна руска омладина шесетих година, а реалног израза тим схватањима дао је Чернишевски у свом роману *Шта да се ради?* Овај роман почео се код нас преводити исте године кад је изишло и дело *Потчињеносиј женскиња*. Роман је излазио у *Раденику*, листу Светозара Марковића, и то само прва књига, али име преводиоца није било означено. Један одломак преведен је и у *Раду*, социјалистичком часопису. Ко зна да први прводац овога дела није био сам Светозар Марковић; у сваком случају, он је морао бити његов инспиратор. Светозар Марковић је први код нас

формулисао основне принципе феминизма, распостирало савремена, позитивна схватања о њему, потицао друге да раде на примени тих идеја и припремао наизбежни развој овога покрета код нас. Иако његов идеолошки феминизам није ишао са стварним стањем код нас, женско питање, захваљујући њему, било је покренуто и хватало је све шири обим. Он је предвидео његов правац у будућности, и у погледу феминизма за њега се не може рећи да је био утопист, него визионар. Скерлић је у својој изврсној студији о *Светозару Марковићу* оставио ове значајне редове о њему: «Тешко је учинити то признање, али је истина, да је Марковић пре четрдесет година са својим идејама социјалне правде, слободе мисли и феминизма, потпуније и тачније представљао демократски идеал но што то чини данашња демократија у Србији».

О женском питању наилазимо све чешће по часописима и дневној штампи. У *Младој Србадији*, 1872 године, изишао је у преводу чланак *О женском питању* од Францускиње А. Лео, у коме је критички дат преглед тога питања. У њему се налази овај интересантан закључак: «Уз питање женско везане су многе важне реформе у законима, у обичајима, у карактеру људском уопште. Равноправност женскиња мораће да поведе за собом уништење проституције (занатског продавања тела), мораће да пренесе наравственост из теорије у само дело, и да измири љубав са породицом». Ово већ наговештава правац савременог феминизма у коме социјална питања имају нај-

важнији део. И дневни листови доносе чланке и вести о женском питању. Штампана се почиње бавити питањем вишег женског образовања које постаје све актуелније. ¹⁾ Захтеви за оснивање виших женских школа подупиру се већ примљеним мишљењем о потреби једнаког духовног развића мушкарца и жене, али се још увек има на уму само практична корист од тога, побољшање породичног живота.

Феминизам, какав је био покренут на западу, и каквог га је пренео Светозар Марковић, није нашао код нас услова за брзо напредовање, бар не у оној ширини у којој се већ налазио у другим земљама културнијим од наше. Културно друштво тежило је да уздигне и жену, и она се захваљујући том високом културном ступњу убрзо подигла и сама. Женски покрет затекао је нашу жену још неприпремљену за то. У маси, она је била још у патријархалном стању. Врло мали број девојака из добрих кућа био је васпитаван по заводима, и го страним. До 1848 г. било је само приватних женских школа. Прва државна Виша женска школа основана је у Београду 1863 године. Наше друштво, у савременом смислу, тек се стварало. Кад је седамдесетих година била кренута акција за преуређење социјалних установа и побољшање друштвеног стања, и женско питање је дошло на ред. Не може се ипак рећи да је наша жена пре тога времена била пасивна према прогресу, нити да се јавни рад наше жене јавља

¹⁾ *Панчевца, Радник, Исток, Будућност* (В. Скерлићеву књигу *Светозар Марковић*).

тек седамдесетих година. У већим национално-културним покретима узима учешћа и она, иако појединачно. Прва жена књижевница, Јевстахија от Арсић, рођена Цинчић у *Совејну мајерином* (1814) иде за просветитељским идејама Доситијевим у погледу женског образовања. Илиризмом је захваћена Анка Обреновићева, синовица кнеза Милоша, а националним препорођајем Милица Стојадиновић Српкиња, романтична личност и родољубива песникиња. У уметности је са признањем забележена и једна жена, сликарка Катарина Ивановић, члан Ученог друштва у Београду. Можемо на овом месту споменути и прву жену која се бавила слободном професијом, и што је врло интересантно, адвокатским пословима. То је Марија Милутиновић, жена познатог српског песника Симе Милутиновића. Она је још за живота свога мужа заступала многе на суду, и добијала парнице; њени савременици, Јаша Игњатовић и Ђорђе Рајковић, бележе да је она савршено познавала српске законе и вешто водила спорове, и да се осим тога одликовала хуманошћу у тим пословима, јер је сиротињу бесплатно заступала пред судом. Истим занимањем бавила се и после смрти свога мужа, али јој оно, наравно није доносило материјалне користи. ¹⁾

Омладина је тежила да повуче и жену да учествује у њеном раду. Национални и књижевни

---

¹⁾ Ђорђе Рајковић, Марија Милутиновићка „Пункторка“: Читуља, Јавор, 1875, бр. 11. — Јаков Игњатовић, *Дела*. Три српска списатеља, Н. Сад, 1874, ст. 263.

идеал Омладине имала је прихватити и жена, као сестра Српкиња и будућа српска мајка. У одлукама Уједињене омладине српске било је да и жена може суделовати у њеном раду. У Нацрту Устава Уједињене омладине стајало је да «Срби и Српкиње» оснивају друштво.¹⁾ Ипак је све то био идеалистички покушај, без стварних резултата. На жену се још гледало кроз романтички идеал: она је позвана да инспирише мушкарца и да подиже породицу у националном духу. Омладинке су биле музе које су надахњивале романтичне песнике и бодриле омладинце у њиховим родољубивим тежњама. Тако се зна да је једна од омладинских муза била лепа, рано умрла Милена Стефановићева, по којој се песник Јован Грчић прозвао Миленком.

На жену реалније гледају нови људи седамдесетих година, и они траже у њој равноправног друга. Они зато нарочито упиру на школовање женске деце, које треба да буде подједнако за оба пола. Дати и жени више образовање биће један од најважнијих задатака новог доба, и оно ће то успети и да оствари. Тај феминистички покрет, више идеолошки, и који спроводи једна група људи, захвата и жене. У нашем друштву појављује се једна млада, енергична, сва од социјалног инстинкта, жена која са дубоким уверењем говори и пише о женској еманципацији. То је «прва српска феминисткиња» Драга Дејановић, која је на прекрету између омладинских идеала и нових слободоумних тежња. Она држи предавања о жени и штампа

¹⁾ Јавор, 1881.

их у тадашњим књижевним часописима, *Маџици* и *Младој Србадији*. Она је за једнако образовање мушке и женске деце, јер дужности жене у породици и њена одговорност пред народом налажу да жена буде исто тако образована као и човек. Жена треба и да самостално привређује у друштву и да тежи да се ослободи оних патријархалних предрасуда које жену везују само за кућу и брак под најтежим моралним погодбама. «Права је срећа човекова у здравој свести његовој; у снази и здрављу телесном и умном, не изузимајући разлике никакве у сполу» — тако она формулише слободу личности која вреди за оба пола¹⁾. Ова необична жена, даровита, интелигентна и жива, чији је јавни рад високо ценио Светозар Марковић, била је глумица и књижевница по своме таленту, јавна радница по својим способностима и педагог по друштвеном васпитању и позиву.²⁾

Питање вишег образовања женске деце, за које се залагала и Драга Дејановић, све више улази у јавност. Школско питање нарочито се живо покреће у Војводини и то преко штампе. Почетком седамдесетих година није било у Војводини ни једне више женске школе, и женска деца су васпитавана по страним заводима. Како је то туђинско васпитање било штетно по наше младо друштво које је тежило

¹⁾ Драга Дејановић, Еманципација Српкиња. Маџица 1870, стр. 56, 81, 109.

²⁾ Млада Србадија, 1871 бр. 21. Оглас. — Радомила С. Петровић, М. С. Српкиња и Драга Дејановић о женама. Срем. Карловци, 1930.

да одржи национални карактер, то се све упорније тражило да се у Панчеву оснује једна виша женска школа. Том приликом истицан је значај женског образовања и употребљени су били општи феминистички разлози: «Човек је само са женом цео број... Ако жена не може ићи са човеком напореда, она може узастопце за њим, али навек морају бити заједно, и ако је заостала наша жена, морамо је причекати да нас сустигне».¹⁾ Већ идуће године, 1871, Сабор у Карловцима донео је закон о оснивању Више женске школе у Новом Саду и Панчеву, и решио да се у мушким учитељским школама могу учити и женска деца све док се не оснују женске учитељске школе. Ово последње решење није донето без примедба на Сабору, али су Јован Суботић и прота Беговић речито и убедљиво бранили овај предлог Стевана Д. Поповића доказујући да су жене са људима заједно и у цркви и у друштву, па да од тога није било никаквих штетних последица.²⁾ Види се да су нови погледи о женском ослобођењу имали утицаја на људе. Женско питање јавља се по часописима, повременим списима и дневним листовима. Чланци о женском васпитању, о феминизму на страни, све су чешћи, и Мил се наводи као поборник женског ослобођења. Милове идеје прожимају напредније духове и постају општи принципи. Поводом оснивања Више женске школе у Панчеву, лист *Панчевац*

¹⁾ Панчевац, 1870, бр. 28 допис. Панчево.

²⁾ Млада Србадија, 1871. Из женскога света, стр. 207.

доноси у том правцу карактеристичне примере од којих ћемо навести ове: — «Ваљда ништа код нас није било досад толико занемарено као образовање женске половине народа. То је без сумње долазило отуда, што се сматрало, да женскиње нема другу него потчињену улогу у животу народном». ¹⁾ Оснивању школе «мора се сваки Србин и Српкиња зарадовати, јер нам наговешћује: да је Србин појмивши данашњи дух образованости човештва рад и вољан женскиње са мушкињем изједначити и изравнати у погледу душевног развића; да је Србин вољан отклонити ограничену слободу женскиња у погледу самообразовања и душевног развића; да је вољан отклонити ону роцску покорност и потчињеност женскиња самовољи мушкиња, и најпосле вољан је да ујемчи слободно развиће духу женскиња». ²⁾ И Панчево и Нови Сад до били су «вишу девојачку школу» 1874 године. Преко дневне штампе био је тај догађај радосно поздрављен. *Панчевац* је писао: «Отварају се врата свеучилишту, које до данас беше затворено женској половини народа нашег... Што је мушком уму могућно да схвати и постигне, од куда не би било могућно и женском уму код равне способности за развитак». ³⁾ У *Засјави* отштампани су говори управитеља новосадске

¹⁾ Панчевац, 1871, бр. 53. К питању о вишој женској школи у Панчеву. Чланак.

²⁾ Миша Т. Фрачковић, Неколико речи у погледу оснивања «Више женске школе» у Панчеву. Панчевац, 1872, бр. 13.

³⁾ Панчевац 1874, бр. 39

више женске школе и наставнице Милеве Симић, књижевнице. Обоје су истицали значај васпитања за женску децу и наглашавали васпитни утицај жене у породици и њену улогу у народном животу. Интересантно је да је говор Милеве Симић *О васпитању конзервативнији* од говора управитеља у погледу женских права. Њено мишљење је да жена «нема посла у општини ни по свету, то је мушко; њојзи је кућа свет». Циљ је васпитању, по њој, «у образовању добрих домаћица и добрих мајака».

Уосталом, ово мишљење делила је у основи већина и људи и жена у нас. Јавно мишљење било је још конзервативно у погледу грађанских и политичких права жене, и нерадо је гледало на њено излагање из куће.¹⁾ Уверење је било да је то још прерано за нас. Од школовања женске деце ишчекивало се да «изиђу свесне Српкиње, образоване жене, верне љубе, добре и брижљиве мајке и савесне газдарице».²⁾ На више женско образовање гледало се тако и доцније, као на васпитавање чисто женског типа. Жени је више образовање служило у већини случајева само зато да би културније вршила свој позив као жена и мајка. Конзервативни елементи гледали су чак са неповерењем на те ново основане више девојачке школе, јер су сматрали да оне припремају само за стручно звање. Три године

1) М. П. Жена, историјско-педагошко расматрање. Летопис, 1867-9.

2) Панчевац, 1874, бр. 53. К питању о вишој женској школи у Панчеву.

после постанка ових школа, о којима су се брижљиво старали и фондови и општине, јавиле су се преко јавности жалбе на немарност родитеља према њима. Интелигенција је давала своју децу и даље у приватне заводе, или их чак преко године вадила из школе да би их слала тамо. Већину школске деце чинили су други сталези, занатлијски и земљораднички. Школа се морала бранити од предрасуда да она не даје само стручно образовање, него јој је циљ више женско васпитање «и да тежи и ради на томе да се у нашем друштву однегују што више ваљани матера, добри домаћица и честити другарица». ¹⁾ Обе школе истицале су да су настава и дисциплина у њима на достојној висини, и да смо се оснивањем ових школа изједначили са осталим културним народима, који нарочиту пажњу обраћају женском образовању. Приватни заводи дају само спољашњу углађеност и лажан тон, и одрођују нашу женску децу. Са горчином пише неки аноним поводом тога: «Наравно, после немачког «унтерхалтовања и француског парлаирања, амизирања, ешофирања и анујирања» је све српско врло «гемајн» изгледало... Па је ли чудо, да човек код таквих никакве српске књиге наћи није могао, већ саме фриволне француске и немачке романе и крајзербиблиотеке од последњих деморализираних литерарних банкрота». ²⁾ Као реакција туђем утицају у

¹⁾ Српска виша девојачка школа у Новоме Саду. Застава 1877, бр. 129.

²⁾ Српска виша девојачка школа у Панчеву. Застава, 1877, бр. 135.

то време полаже се много на лектуру женског света и крећу се библиотеке за њихово васпитање. Познате су: *Мала библиотека* браће Поповића, и библиотека *Преходница* у Пешти, за коју је Гончаровљев роман *Обичан догађај* превела једна жена, Марија Лебедева. Против овог заводског, ненационалног и формалног васпитања били су од почетка сви напредни духови, почевши од Светозара Марковића и Драге Дејановић. Подизање државних женских школа сузбило је у многоне овај утицај, прогрес је захватио одмах шире народне слојеве, и чињеница да је данас огроман број женске деце у државним гимназијама доказује да та појава није била случајна.

У Србији је Виша женска школа постојала још од 1863 г. и она је давала и учитељско звање. Ова школа је „једна од најстаријих школа у Србији, а прва као *Женска средња школа*, и то не само у Србији већ и у целом српству“¹⁾ Седамдесетих година притицај женске интелигенције коју је дала ова школа приметан је. И број основних женских школа сразмерно се повећава. Почетком седамдесетих година потреба за вишом женском школом јавља се и у Крагујевцу. Стеван В. Поповић, који се бавио тада интензивно школским питањем, а нарочито питањем женског образовања, наглашавао је потребу оснивања једног вишег женског школског завода, јер је велики број женске деце био по основним школама, а виша женска

1) Педесетогодишњица Више женске школе у Београду. Податке средила К. Цв.

школа у Београду удаљена је доста од Крагујевца.¹⁾ Идуће године изишло је у *Лейојису*, у његовом преводу са француског «Девојачко васпитање у Русији и женске гимназије» где је приказано одлично уређење тамошњих женских гимназија о којима се стара држава, и где су велики културни напори Русије у то доба изражени овако: «Русија не занемарује ни једну живу снагу у земљи, она позива на рад и мушко и женско».²⁾ Исте године (1874) пада и покушај оснивања приватне више женске школе у Крагујевцу, и, што је врло занимљиво, тога покушаја прихватају се две младе девојке које су се духовно развијале под личним утицајем Светозара Марковића. Сестре Милица и Анка Нинковићеве из Новог Сада свршиле су биле педагошки одсек на Циришком универзитету (1872—4) и потпомогнуте својим духовним учитељем и вођом Светозаром Марковићем дошле су биле у Крагујевац да оснују вишу женску школу по савременим педагошким принципима. Старија сестра Милица, нарочито, била је ученица и сарадница Светозара Марковића, на чији је потстрек и ишла у Швајцарску на студије. У Цириху је у то време било много Рускиња на универзитету, а оне су по речима једног швајцарског професора биле «пијонерке женске еманципације». Ту се и Милица, иначе интелегентна и енергична, формирала као феминисткиња. Руска женска интелигенција у

1) Стеван В. Поповић, О образовању женскиња. Светос. говор. Будућност, 1873, бр. 14—19.

2) Летопис М. С. 1874, књ. 116.

то доба радила је заједно са људима на духовном ослобођењу. Она је упорно бранила слободу личности и борила се за нов социјални поредак као и мушко. Нинковићеве су видеље у Цириху руске студентске организације које су биле основане у новом социјалном духу и које су радиле са много полета. На жалост, оне су присуствовале растурању руске студентске заједнице под претњом руске владе, и морале су дознати и за жалосну судбину оних студенткиња које су се вратиле у отаџбину.¹⁾ И Милица, духовна сестра ових Рускиња, прошла је истим путем одушевљења, разочарења и патњи.

Обе сестре дошавши у Крагујевац живо су радиле да оснују ову школу и да кроз њу шире те нове, слободоумне идеје и на тај начин створе подмладак који ће радити у том правцу. Оне су биле добиле и дозволу да могу отворити школу, и њихов оглас објављен под 1 јануаром 1875 године излазио је три пута преко крагујевачког листа *Ослобођење*. Било је објављено да ће школа имати четири разреда и да ће у њој предавати стручни наставници. Први ће се разред отворити 1 септембра, а према одзиву биће отворани и други. Од 1 маја биће отворен и пансион за децу која не станују у Крагујевцу. Под огласом, који је штампан крупним словима, потписане су биле обе сестре. После овога огласа губи се траг о овом покушају. Светозар Марковић је ускоро затим био ухапшен, болестан, и исте године је умро.

¹⁾ Јавност, 1874, Крагујевац, бр. 36. Подлистак. Цирих, декембра 1873.

Рад им је био спречен, јер су политички биле обележене. Да би се обезбедила од гоњења власти, Милица се удаје за Перу Тодоровића. Њена даља судбина позната је. Болничарка је у српско-турском рату, иде затим у иностранство на медицинске студије, у Петроград, Цирих и Париз, али се намучена, болесна, враћа у Крагујевац и умире ту 1881. Живот и прегнућа ове поборнице социјалног покрета седамдесетих година у нас заслуживали би и да се засебно опишу. Додајмо само да су од ње остали преводи: *Једна Јунакиња из француске револуције* од Х. Таушинског, и *Историја једног злочина* од В. Ига. Превела је на руски Марковићево дело *Србија на истроку*, а преводила је и његове чланке за немачке листове.¹⁾ После овог покушаја оснивања Више женске школе у Крагујевцу настаје дуг застој. Вишу женску школу Крагујевац је добио тек 1891 године.

Иако је Виша женска школа у Београду дала приличан број образованих жена које су ушле у јаван живот и чији је утицај био видан, погледи на жену уопште, управо на женско питање, у суштини се нису много изменили. Карактеристично је да Милан Милићевић, који се у то доба бави школским и педагошким питањима, преводи од Ернеста Легувеа *Моралну историју жена*, дело врло конзервативно и једнострано у схватању жене и њене друштвене

¹⁾ Милица Тодоровићка. Некролог. Јавор, 1882, стр. 670. — М. Богдановић, Лик једне другарице, Политика, 1933, 7 јануар.

улоге.¹⁾ Писац своди женин утицај на породицу, а потцењује њено учешће у јавном раду, нарочито у политичком животу. Ипак, изванредан прогрес се јавља, и то међу женама, које почињу да се удружују и раде на социјално-хуманом циљу.

Седамдесетих година пада оснивање женских друштава, и то је, несумњиво, важан тренутак у историји нашег феминизма. Жена се више не ограничава на породицу, њен се интерес преноси и на друштвену заједницу. Јавља се друштвени рад наше жене.

Почетком седамдесетих година у Панчеву је било покренуто питање оснивања женске задруге која би имала задатак да сиромашну а одличну женску децу помогне у спремању за учитељице и да ради не отварању разних женских школа, нарочито више женске школе у Панчеву. О овоме је била обавештавана јавност преко штампе²⁾ и целу акцију покренула је живо «Једна родољупкиња» иза које се крије свакако Савка Суботић. Намере су биле искрене, план је био широко заснован: «Панчевац нека нам буде наш орган, у коме ћемо износити на јавност наш рад да би ступили у везу и са осталим нашим женама, писала је та «родољупкиња». Она је имала уза себе жене за које је била сигурна «да ће пристати на свако

1) Морална историја жена. Написао Ернест Легуве, превео с француског М. Ђ. Милићевић. Београд 1876.

2) Панчевац, 1870, бр. 47. Задруга Српкиња у Панчеву.

добро и ваљано подuzeће, које ће једном и Српкиње узвисити на онај степен изображења, на коме стоји женскиње просвећених народа и уједно улити им у душу и срце дух наше миле народности». ¹⁾ На њен позив одржан је збор жена и био је изабран одбор за израду правила.

У Србији су се стварали постепено услови за оснивање једног женског удружења. У друштву се већ осећао користан утицај женске интелигенције коју је дала Виша женска школа у Београду, расадница културе и у другим српским покрајинама. Прво женско удружење основано је у Београду 1875 године, а то је данашње *Женско друштво*. Пре овога сталног постојала су само пригодна женска удружења која су радила на потпомагању културних и друштвених установа. Младо *Женско друштво* развило је плодно свој рад одмах, и у српско-турском рату приступило оснивању хуманих одбора за болницу, црвени крст и пострададе у рату. Сва три одбора радила су озбиљно и предано до пожртвовања. Том приликом испољиле су се најлепше особине наше жене, родољубивост, племенитост и исправност у послу кога су се прихватиле. «За женску болницу кажу странци, да лепше није било ни у француско пруском рату». ²⁾

Ово друштво основала је и на челу његовом била г-ђа Катарина Миловук, дугогодишња

1) Панчевац, 1870, бр. 47. Задруга Српкиња у Панчеву.

2) Јавор, 1877, бр. 3. Друштва. Женско друштво у Београду.

управитељица Више женске школе у Београду, врло образована, предузимљива и радна жена, уз то свесна и енергична феминисткиња, која је у своје време тражила опште женско право гласа од Сената и бирачко право у Општини за себе¹). Програм овога друштва био је означен у Правилима овако: «Женско је друштво удружење женскиња у циљу да тежи усавршењу женског спола у правцу саморадње; да помаже сироте и невољне и да дејствује да се сиромашне женскиње спремају и упућују за добре и ваљане служитељке и раденице»²). Циљ је феминистички, умерен, и то у правцу социјално-хуманом. Друштво све више шири свој делокруг, оснива подружине по свима већим местима и креће свој орган, часопис *Домаћиницу* (1879). Исте године основало је друштво Раденичку школу за сиромашну женску децу. Правац његовог рада је привредно снажење жене у најширим слојевима, поред хуманог општег циља.

У исто доба са оснивањем *Женског друштва* јављају се и женске задруге у Војводини: Сомбору, Кикинди, Српском Бечеју и другим местима. У Новом Саду још није било сталне женске задруге, али је још од 1867 постојала *Прва женска задруга* покренута од Савке Јована Суботића. Она је радила на подизању виших женских школа у Војводини, и давала

¹) Катарина М. Миловук, Српкиња, Сарајево, 1913, стр. 69—70, Косара Цветковић.

²) Јавор, 1877, бр. 8, стр. 263.

је потстрека за рад осталим женским задругама у Војводини.¹⁾

Као што се из овог сумарног прегледа види, женско питање код нас било је покренуто седамдесетих година. Феминизам, каквог га је хтео увести код нас Светозар Марковић, није могао ухватити корена с погледом на наше опште културне прилике. Осим изузетака, ни јавно мишљење, па ни саме жене нису могли усвојити револуционарне идеје феминизма. По родица је код нас била у већини конзервативна, културно друштво се тек стварало и природно је што тај покрет није нашао јачег одзива. Томе феминизму остала је верна само социјалистичка група, једномисленици Светозара Марковића. За њих је женска еманципација била само питање времена, резултат општег социјалног прогреса.²⁾ Ипак, феминистички покрет који је до нас допро из Европе није прошао без утицаја. Опште идеје о побољшању положаја жениног ушле су биле на тај начин у јавност и заталасале наше друштво. Јавно мишљење иако противно крајњим циљевима женског ослобођења, изједначењу жене са мушкарцем у грађанским и политичким правима, усвојило је ипак идеју о равноправном образовању мушкарца и жене, и на тај начин ушло се у прву етапу женског покрета. Резултат тога било је

---

1) Српска добротворна задруга Новосадкиња. Прослава педесетогодишњице. Говор г-ђе Зоре Стефановић, Југословенска жена 1933, бр. 35 и 36.

2) Рад 1878, Стража 1879.

оснивање виших женских школа, које су омогућиле стварање женске интелигенције. Други важан тренутак, који происходи из првог, јесте оснивање женских удружења у Војводини и Србији, прво груписање жена у једну социјалну заједницу и улазак у питања која се тичу жене у друштву. Према свему овоме, доба седамдесетих година означаје прву фазу женског покрета код нас.

ЦЕНА 3 ДИНАРА